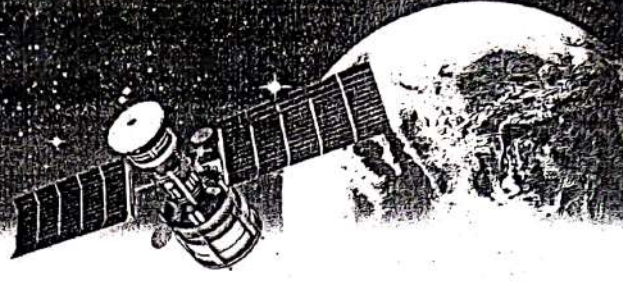
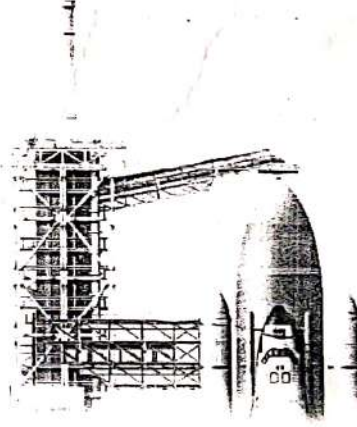

राष्ट्रीय
चर्चासत्र

आ. य. पवार यांच्या

संपादक

डा. अ. य. पवार

सहसंपादक

डा. अ. य. पवार

आ. य. पवार यांच्या निसर्ग व विज्ञानकवितां

प्रकाशन	:	इन्व्हेंशन पब्लिकेशन, INVENTION PUBLICATION व्यवस्थापक - शरद जाधव महानगरपालिका शॉपिंग कॉम्प्लेक्स, गांधी चौक, लातूर - ४१३ ५१२
संपादक	:	प्रा. डॉ. जयदेवी पवार
सहसंपादक	:	प्रा. डॉ. दुष्यंत कटारे
प्रथम आवृत्ती	:	
ISBN	:	978-81-931335-1-4
मुद्रक	:	इंडो एन्टरप्रायजेस प्रा.लि., लातूर बी-४४, एम. आय. डी. सी., लातूर
अक्षर जुळणी	:	मनोज कुलकर्णी
मुद्रितशोधन	:	शरद खर्चे
मुखपृष्ठ	:	प्रशांत गोणे
किंमत	:	रु. ४२५/-

(विभाग - अ) निसर्ग कविता

अ.क्र.	लेखक	लेखांचे नाव	पान नं.
१.	प्रा. डॉ. प्रमोद पडवळ	एकदिवसीय आभासी राष्ट्रीय चर्चासत्र	११
२.	प्रा. डॉ. अविनाश सांगोलेकर	नव्वदोत्तरी मराठी कवितेतील आ. य. पवार यांच्या निसर्गकविता : एक आकलन	१५
३.	प्रा. डॉ. ज्ञानेश्वर अशोक तिखे	नव्वदोत्तरी कविता आणि आ. य. पवार यांच्या कवितेतील निसर्ग	२३
४.	प्रा. डॉ. अनंता सूर	आ. य. पवारांच्या कवितेतील निसर्गजाणिवा	२८
५.	प्रा. डॉ. जयद्रथ जाधव	कुणब्यांच्या जीवनगाथेची निसर्गकविता	३५
६.	प्रा. डॉ. सुवर्णा गुंड/चव्हाण	आ. य. पवार यांच्या ग्रामीण जीवननिष्ठेच्या निसर्गकविता	४२
७.	प्रा. डॉ. शशिकांत पाटील	आदिनाथ पवार यांची निसर्गकविता : नैसर्गिक विश्वाची एकरूपता	५५
८.	प्रा. डॉ. लक्ष्मीकांत येळवंडे	आ. य. पवार यांची 'सीना' : आशयसमृद्ध निसर्गकविता	५९
९.	प्रा. डॉ. दादाराव गुंडे	निसर्ग व मानव यांचा भावसंबंध साकारणारी आ. य. पवार यांची कविता	६५
१०.	प्रा. डॉ. सुनील रामटेके	निसर्गचक्रात अडकलेल्या माणसाची कविता	७५
११.	प्रा. डॉ. संजय सिंगनजुडे	निसर्गमूल्य जाणणारी वास्तव्य कविता	७९
१२.	प्रा. सोनाली पाकळ/चव्हाण	आ. य. पवारांच्या अस्मान निसर्गकविता	९२
१३.	प्रा. डॉ. लहु दिगंबर वाचनारे	ग्रामीणजीवनातील भावस्थ वर्तमान - उजव्याकडस	९८
१४.	प्रा. डॉ. संगीता मोरे	आ. य. पवारांच्या 'धूळपेर' काव्यसंग्रहातील निसर्गचित्रण	१०४
१५.	प्रा. डॉ. पुनम येसंबरे	निसर्ग आणि बळीराजाच्या ऋणानुबंधाची धूळपेर	११२
१६.	प्रा. डॉ. दुष्यंत कटारे	ग्रामीण संस्कृतीची मूलतत्त्वे शोधणारी कविता - सीनाकाठच्या कविता	११६
१७.	प्रा. डॉ. अन्नपूर्णा चौधरी	कवि आ. य. पवार यांच्या 'धूळपेर' काव्यसंग्रहातील निसर्गकविता	१२०
१८.	प्रा. डॉ. चंद्रकांत पोतदार	आ. य. पवार यांच्या कवितेतील निसर्ग	१२६
१९.	प्रा. डॉ. माधव जाधव	आ. य. पवारांची निसर्गकविता : एक आकलन	१३३
२०.	प्रा. डॉ. रंजना मधुकर कदम	नव्वदोत्तरी मराठी कवितेतील आ. य. पवारांच्या निसर्गकविता	१३५
२१.	प्रा. डॉ. उज्वला भोर	बदलत्या ऋतुचक्राचे रंग रेखाटणारी आ. य. पवारांची निसर्गकविता	१३९
२२.	प्रा. डॉ. राखी जाधव	आ. य. पवारांच्या निसर्गकविता	१४४
२३.	प्रा. डॉ. संभाजी जाधव	'धूळपेर' कवितासंग्रहातील निसर्गकळा	१५०

निसर्ग व मानव यांचा भावसंबंध साकारणारी आ. य. पवार यांची कविता

प्रा. डॉ. दादाराव गुंडरे

सहयोगी प्राध्यापक व मराठी विभागप्रमुख,
शिक्षणमहर्षि ज्ञानदेव मोहेकर महाविद्यालय,
कळंब, ता. कळंब, जि. उस्मानाबाद
पीन कोड ४१३ ५०७

झाडे, वेली, पशु-पक्षी अर्थात संपूर्ण जीवसृष्टीच निसर्गाचे अपत्य आहे. सृष्टीच्या उत्पत्तीपासून मानवी जीवन आणि निसर्ग यांचे अतूट असे नाते आहे. मानवी जीवन हे निसर्गाचे एक अविभाज्य अंग आहे. निसर्गाशी आपल्या व्यक्तित्वाचे नाते शोधण्याचा प्रयत्न करणे हा 'स्वच्छंदतावादी' प्रवृत्तीचा महत्त्वाचा विशेष होता. केशवसुतांची बहुतांशी निसर्ग कविता या वृत्तीतून आविष्कृत झाली. निसर्ग व मानव यांच्यातील अतूट भावनिक संबंधाची जाणीव बहुतांश कवींना असल्याने आपल्या भावाभिव्यक्तीसाठी निसर्गाचा, निसर्गप्रतिमांचा आधार घेतला जातो. "जेथे ओढे वनराजी । वृत्ती रमे तेथे माझी" अशा शब्दात केशवसुतांनी निसर्ग प्रेम व्यक्त केले. निसर्गातून माणसाला जगण्यासाठी अन्नधान्य मिळते. तसे कवीला निसर्गातून काव्याचे पीक मिळते. असा विचार करून अनेकांनी मराठी कवितेत निसर्ग व माणूस यांचा संबंध जोडला आहे. निसर्ग हा माणसापेक्षा श्रेष्ठ आहे अशा भूमिका घेत कविता लेखन केले. निसर्ग हा अनेकांच्या निदीध्यासाचा विषय बनला. ज्यामध्ये केशवसुत संप्रदायातील बालकवी, रविकिरण मंडळातील कवी गिरीश, ग. ह. पाटील, नवकाव्य पूर्वकाळातील कवी अनिल, बा. भों. बोरकर, ना. घ. देशपांडे, वा. रा. कांत, इंदिरा संत, विंदा करंदीकर व मंगेश पाडगावकरांनी निसर्गनिष्ठा, निसर्ग प्रेरणा व निसर्ग अनुभूती कवितेतून व्यक्त केलेली दिसते.

१९६० नंतर कवितेत अनेक प्रवाह उदयास आले. त्यामध्ये ग्रामीण कविता हा एक महत्त्वपूर्ण प्रवाह होय. या कवितेत नवनवे उन्मेष दिसू लागले. निसर्गकन्या बहिणाबाई चौधरी, ग. ल. ठोकळ यांच्यापासून ते ना. धों. महानोरांपर्यंत, विठ्ठल वाघ ते इंद्रजीत भालेरावांपर्यंत मराठी ग्रामीण कविता बहरली. पुढे ही कविता नव्या व वेगळ्या वाटा चोखाळती झाली. ग्रामजीवनातील निसर्ग सौंदर्याने नटलेली कविता आता ग्रामजीवनातील दैन्य, दुःख, कष्ट, कृषिनिष्ठा प्रभावीपणे चित्रित करू लागली. १९९० नंतर आलेल्या 'खाऊजाने' जीवनाच्या दिशाच बदलल्या. या बदलल्या दिशांचा, पर्यावरणाचा वेध घेणारी कवी आ. य. पवार यांची निसर्ग व माणूस यांचा

भावबंध साकारणारी कविता समजून घेणे अगत्याचे ठरते. आ. य. पवार हे नव्वदोत्तरी ग्रामीण साहित्यातील एक चिंतनशील कवी आहेत. त्यांचे 'रानमाती', 'सीनाकाठच्या कविता', 'ऊनपाऊस', 'धूळपेर' हे कवितासंग्रह प्रसिद्ध आहेत. त्यांनी कथा, बालसाहित्य या प्रकारातही साहित्यनिर्मिती केली व स्वतःचे एक वैशिष्ट्यपूर्ण स्थान निर्माण केले. आ. य. पवार हे अहमदनगरच्या मातीतील एक महत्त्वाचे कवी. त्यांच्या कवितेत या परिसराचा रानगंध मिसळला आहे. नैसर्गिक पार्श्वभूमीवर जामखेडसारख्या दुष्काळी भागात कर्मभूमीशी इमान राखत साहित्य साधना करतात. आ. य. पवार यांची कविता विविध अंगानी नटलेली आहे. यात निसर्ग आहे. समाजजीवन, कृषिजीवन, आशावादी दृष्टिकोन, प्रीतीची भावना, दुष्काळ, भ्रष्टाचार, स्त्रियांवरील अत्याचार, गरिबी, नीतीमूल्यांचा हाकस, ऐतिहासिक, विज्ञानवादी, भाषाविषयक दृष्टिकोन, राजकीय, जीवनवादी आणि निसर्गपर कविता ही त्यांची विषयांची समृद्धी आहे. मनाने ग्रामीण मातीत रमणारे, ग्रामीण जीवनाच्या व्यथा-वेदना शब्दबद्ध करणारे आणि ग्रामीण जीवनाच्या परिवर्तनाची तीव्र इच्छा बाळगणारे कवी आहेत. ग्रामीण जीवन हा त्यांच्या कवितेचा केंद्रबिंदू असून आपसूकच त्यांच्या कवितेतून तेथील माती, माणसे, पाऊस, पिके, निसर्ग इत्यादीचा आशय व्यक्त होताना दिसतो. प्रस्तुत शोधनिबंधातून मानवी जीवन व निसर्ग यांचा अनुभव जो कवितेतून साकारला आहे; तो स्पष्ट करणे हा या शोधनिबंधाचा हेतू आहे.

ग्रामीण माणूस आणि लहरी निसर्ग यांच्यातील संघर्ष हाच ग्रामीण जीवनातील खरा संघर्ष असल्याची जाणीव पवारांच्या कवितेतून प्रकट होताना दिसते.

“रानावनाचा संसार
मेघमालेवर खेळं
तुळशीला टांगलेली
तुटे कुण्बिकीची माळ”

असे वर्णन 'धूळपेर' कवितेत दृष्टीस पडते. रानावनाचा संसार, तुळस, माळ यासारख्या प्रतिमामधून ही कविता अर्थगर्भ बनत जाते, असे ज्येष्ठ समीक्षक डॉ. नागनाथ कोत्तापल्ले प्रस्तावनेत म्हणतात. (धूळपेर पृ. ६)

तरीही निसर्ग हीच कुणब्याची नियती बनते. निसर्गापुढे त्याचे काहीही चालत नाही. केवळ कष्ट करणे, सहन करणे, एवढेच त्यांच्या हाती असते. कधी पीक उत्तम येते, तर कधी गारपीट सारे रान उद्ध्वस्त करून जाते. कधी पाऊस येत नाही, अशी निसर्गाची विविध रूपे कवितेतून पाहावयास मिळतात. गारपीटचं तांडव, खोती, गारपीट या कविता उद्ध्वस्त झालेल्या ग्रामीण परिसराचे दुःख मांडतात. तसेच पावसाचा रूसवा, वळीवानं दिला धोका या कविता पावसाने उद्ध्वस्त होणारे गाव साकारतात.

ग्रामीण जीवनाची विविध रूपे त्यांच्या कवितेतून प्रकट होतात. ग्रामीण म्हटले की त्यातील पीकपाणी, पाऊस, राबणारे खेडूत स्त्री-पुरुष तसेच सभोवती पसरलेला अफाट निसर्ग येणे अपरिहार्य असते. जो निसर्ग मोठा आवाहक व मोहक आहे. कोणत्याही संवेदनशील मनास भुरळ घालतो. संवेदनशील करण्याचे सामर्थ्य त्यांच्या निसर्गपर कवितेत आहे. यासंबंधी 'पिसारा' ही कविता नमुन्यादाखल पुढे ठेवता येईल.

“जलदात गोठ्ला वारा
अवखळल्या साजणी धारा
लांडोर थिरकता देही
मोराचा झडे पिसारा”

इथे निसर्गाचे गूढ व तेवढेच उत्कट चित्र प्रत्ययास येते.

२०२० मध्ये नगर जिल्ह्यात भरपूर पर्जन्यवृष्टी झाली. जीवनदायिनी सीनानदी खळाळती झाली. तिच्या प्रवाहाचा थयथयाट नगरकरांना कितीतरी वर्षांनी पाहण्यास मिळाला. या सीनेच्या प्राचीन रूपावर आधारित त्यांनी 'सीनाकाठच्या कविता' या काव्यसंग्रहाची निर्मिती १९९० मध्ये केली. या संग्रहातील सीना या अकरा कडव्यांच्या आशयसंपन्न कवितेतून अहमदनगर, बीड, उस्मानाबाद, सोलापूर जिल्ह्यातील अतिप्राचीन काळापासून डौलाने वाहणार्याच नदीचे जातिवंतच रूपच उभे केले. या कवितेतील भौगोलिक, राजकीय व ऐतिहासिक संदर्भ पाहिले असता सीनानदीची उदात्तता सहजपणे लक्षात येते. तसेच कवीचे लेखनसामर्थ्यही लक्षात येते. अहमदनगर शहर परिसरात फारशी भव्य न वाटणारी सीनानदी शिराढोणच्या परिसरात मात्र विस्तृत रूप धारण करते. छोटे-मोठे प्रवाह येऊन तिला मिळतात. शेत-शिवाराची, प्राणी, पक्ष्यांची तहान ती भागवते. ती जलप्रवाहाने सामान्य असली तरी परिसरास चैतन्यमय करण्याचे कार्य वर्षानुवर्षे ती करत आलेली आहे, असे तिचे महत्त्व वर्णन करताना कवी लिहितात -

“शिवशिणाची सीना ही
पुढे रुपवती झाली
रानमाळची पाखरे
शिराढोणी पाणी प्याली”

अशी साधी पण लक्षवेधी शब्दकळा पाहिली असता सीनानदीचा प्रवाह व परिसराशी असलेली कवीची एकरूपता कळते.

सीनेचा खळाळता प्रवाह दक्षिणेत गेल्यानंतर एखाद्या सळसळणाऱ्याच नागिनीसारखाच भासतो. श्रावणातील मेघ गर्जनेने सीना बेभान होते, तेव्हा तिचे वर्णन

“वाजे श्रावणाचा घन
सीना येतसे भरत
करी तांडव तीरात
पूर मावेना उरात”

अशी तिची बेबंद अवस्था होते. पावसाळ्यात दुयडी भरून वाहणाऱ्या सीनानदीचा रूद्रावतार हा शिवाच्या क्रोधाप्रमाणे कवीस भासतो. अत्यंत सकस कल्पनांना साकारत सीनेची महती गायली आहे. प्राचीन काळापासूनचा सीनानदीचा आलेख मांडणारी सुंदर कविता आ. य. पवार यांनी लिहिली. तिची थोरवी अगाध आहे. कारण ती पुरातन काळापासून, जीवनदायिनी बनून राहिली आहे. हा भाव प्रकट करताना ‘गाणी गाती शेततळे, नाही आटली घागर’ अशा शब्दातून तिचे मोठेपण अधोरेखित करतात. तसेच ही नदी जरी पवित्र, जीवनदायिनी, तिचा महिमा अगाध असला तरी ती आज प्रदूषित झालेली दिसते. तिचे पावितर्य राखण्याची तळमळ, व तिला प्रदूषण मुक्त करण्याचा भाव कवी व्यक्त करतात.

सीनानदी हे आपल्या काव्यनिर्मितीचे ऊर्जाकेंद्र असल्याचे कवी सांगतात. ‘सीनाकाठच्या कविता’ या संग्रहातील काही कवितेतून भरभरून लिहिलेले आहे. काव्यनिर्मिती प्रक्रिया सांगतांना ‘शब्दांची नाती’ ही कविता पुढे येते. सीनानदीतील झुळझळ वाहणारे पाणी पाहून मी शब्दांना वेचीत राहतो. सृष्टीतून जणू दिव्य कैफ झुलतो आणि शब्दभाव झंकारत राहतात. यालाच कुणी काव्यदेवी म्हणतात. निसर्गसृष्टी, सीनानदीची सर्व रूपे त्यांनी इथे व्यक्त केलेली आहेत. कारण त्यापासून त्यांना कवितेची प्रेरणा मिळते. कवींची ही प्रांजळ कबुलो महत्त्वाची वाटते.

विश्वाच्या अतक्य व अथांग रूपामुळे माणूस आश्चर्यचकित होतो. हे वारंवार कवितेत येते. ‘उधारी’ सारख्या कवितेतून फिनक्स पक्ष्याचे अथांगपण व अतक्यपण माणसांमध्येही मुरले की काय ही जाणीव व्यक्त होताना दिसते.

“गायी गान्याह भिंगोऱ्या का खेळतात पोरी
वसुधेची गुणमात्रा रूजे की शरीरी” ?

हे अथांगपण, अतक्यता कवीस आवाहन करताना आढळते.

‘ऊनपाऊस’, या संग्रहातील सैवर, रान, गोष्टी, सुगरण, रंग, नक्षी, महानंदा, वन, वळीव, खेडूताचं गाणं, अनुराग, वीज, महाकाळ यासारख्या काही कविता निसर्ग चित्रण करताना दृष्टीस पडतात. ज्या कविता निसर्ग व मानव यांचा सहसंबंध साकारतात. ‘ऊनपाऊस’ हे शीर्षकच दुष्काळाबाबत पुष्कळ काही सांगून जाते. मुखपृष्ठ देखील आशयघन आहे. वाळलेले झाड दुष्काळाचा प्रत्यय देते. तर अर्धे हिरवे झाड कवीची आशावादी दृष्टी व्यक्त करते. ऊन सोसल्याशिवाय हिरवळ प्राप्त होत नाही. मानवी जीवनातील हे द्वंद्वच जणू कवी शीर्षकातून मांडतात.

“हिरीकाठची बाभळ । झुले हिरीमंधी फांदी
हिरव्या काटेरी टेकालां । सुगरण खोपा बांधी”

‘सुगरण’ या कवितेतील ओळी भावगर्भ आहेत. शेवटी जीवन म्हणजे सुखदुःखाची संमिश्रता आणि उन्नपाऊस असा खेळ निसर्ग खेळतो. तसे सुखदुःखाचे खेळ माणसाला खेळावेच लागतात. हा संसार, प्रपंच म्हणजे जणू उन्न-पावसाचा खेळ आहे. त्यामुळे जीवनाकडे आनंदी वृत्तीने पाहण्याचा सल्ला कवी देतात. ‘रानमाती’ काव्यसंग्रहातील ‘अंगाई’, ‘चांदरात’, ‘मावळतीचा सूर्य’, ‘पालखी’ या निसर्ग कवितांशी रसिक तादात्म्य पावतो.

उदध्वस्त होणारे खेडे व तेथील माणसांच्या वाट्यास येणारे दुःख या विपन्नावस्थेस समाज जीवनातील विविध घटकाबरोबर निसर्ग देखील कारणीभूत असल्याचे मूलभूत चिंतन कवी पवारांनी ‘लोखंड्या’ कवितेत केले आहे.

“रान निब्वारलं कसा यील वाफुन जोंधळा ?
नशिबात कुणब्याच्या पाणकळ्यात उन्हाळा.”

हे वास्तव मांडताना कवी आपल्या मनातील विचार सौंदर्य प्रकट करतो. निसर्गाचे नानाविध विभ्रम रेखाटताना कवीच्या प्रतिभेस बहर आलेला दिसतो.

“चंदनी ५ रानात ५ चांदणं सांडलं
शरदात राजाचं ५ सैवर मांडलं”

शरदाच्या सौंदर्याला शब्दबद्ध करताना मानवी भावभावनांचे आरोपन कवी करतो. यापुढे पवार यांच्या कवितेतील निसर्ग देहधारी बनतो.

“माझं पिसान्यावचं बन
बोर वाकून बघते
आणि शेजीची जांभळ
अगी काळी निळी होते.”

ही निसर्गातील ‘महनंदा’ अंगभूत सौंदर्याची साक्ष देते. आ. य. पवार यांची कविता निसर्गातील मोहक सौंदर्याप्रमाणे निसर्गाचे भीषण रूपही टिपते, हे विशेष होय.

“रान उजाड जाहलं नाही कुठं हिर्वा मळा
खेड्यापाड्याच्या नशिबी मुक्या सोसायेच्या कळा”

ही निसर्ग कविता कुणब्याचा भोगवटा व खेड्यातील शेतकऱ्याची अगतिकता अधोरेखित करते.

आ. य. पवार यांच्या निसर्ग व विज्ञानकविता
निसर्गाचित्रण करताना कवीने ओल्या व कोरड्या दुष्काळाची कविता लिहिली.
महाकाळसारख्या कवितेतून भीषण दुष्काळी छाया पसरल्याचे वर्णन येते. येथे भूमीने पेर गिळली
आणि हिवाळाच आता उन्हाळा, बनला आहे. २०१२ च्या भीषण दुष्काळाने जणू काही ऋतु
पालटल्याने -

“भुई उसवे उसवे ओल दडे खोल खोल
ऐकू येईना नदीला रानसोबत्यांचे बोल” (महाकाळ)

अशी निसर्गाची अवस्था होते. नदीला पाणी असल्यावर रानातील विविध पशू, पक्षी
नदीवर येतात. जणू काही ते नदीचे मित्र. दुष्काळाने नदी नाले कोरडे असल्यास रानसोबती पशू,
पक्षी नदीकडे फिरकत नाहीत. दुष्काळाचे यथार्थ वर्णन इथे पाहावयास मिळते. समीक्षक सदानंद
सिनगारे ही कविता संपूर्ण दुष्काळ कवेत घेत असल्याचा अभिप्राय नोंदवतात. (दे. चंपावती पत्र
दि. २९.१२.२०२० पृ. ६)

२०१२ साली राज्यात भयाण पडलेला दुष्काळ पाहून कवीमनाची झालेली अवस्था
‘महाकाळ’मधून व्यक्त होते.

“हिवाळयातच उन्हाळा ओसाडले रानमाळ
उभ्या जन्मी ना पाहिला असा दोड महाकाळ
पेर भूमिने गिळली झाडझाडुरी झडली
जगबुडीची आवई भुन्याड ढगानी फोडली.”

दुष्काळात काळे मेघ दिसत नाहीत. भुरे-पांढरे ढगच भयानता वाढवितात.

डोंगराची रया झडून गेली. हिवाळयात उन्हाळा जाणवायला लागला. रानमाळ ओसाड
पडले. पेरणी झाली पण बी उगवलेच नाही. झाडाची पानेही गळाली. नदी-नाले, धरणे आटून
गेली. पाणी पाऊस नाही. पाण्यासाठी दाहीदिशा भटकंती, यात शेतकरी कसा जगणार? असा प्रश्न
ते करतात.

निसर्गाचा सुंदर आषाढ ते वसंत ऋतु काळ एका फटकाऱ्यात त्यांनी उभा केला आहे.

“आषाढाच्या कृष्णमेघा
किती रंग लगडले
श्रावणाच्या सरीतून
इंद्रधनु झाले ओले.’
शरदाच्या अंगणात

चंद्रबन 5 झुले 5
फुलवेड्या वसंताने
कोकिळेला सूर दिले.”

यातून त्यांची प्रतिमासृष्टी, सौंदर्यात्मक संकरण, अलंकारयुक्त भावनानिष्ठ समतानता, संवाद, लय, विशेषणांचा वापर, नाट्यात्मकता, वातावरण निर्मिती यासारख्या अनेक घटकांना एकत्र आणण्याचे सामर्थ्य त्यांची कविता देते. मिर्चीला फुले व नंतर लालजर्द मिर्चीचा बहर आल्यावर धरतीला लाल रंग प्राप्त होतो. याचे वर्णन ‘आगूट’ कवितेत करताना

“ह्या ग आगिन फुलांची धरतीला शोभा किती
जणू पोपटाच्या चुची फांदीतून पुढं येती
जसा पडतो पाऊस मिर्गा आधी रोहिणीचा
तसा हालतो पाळणा भावा आधी बहिणीचा”

या कवितेतून निसर्ग व माणूस, समाज यांच्यातील नैसर्गिक एकात्मक संबंध व्यक्त होतो. या निसर्गाची सर्जनशीलता सांगताना ‘सैवर’ कवितेत म्हणतात,

“काळ्या कांबळीत कोणी मोगरा पेरीला ।
खुडू पाहता रानी फेर गंधाने धरीला ”

सुंदर प्रतिकात्मक योजनेतून कवीची सर्जनशीलता अधिकच उठून दिसणारे असे मोगऱ्याचे रमणीय वर्णन येते. आषाढ लाजतो, श्रावण नाचतो, चंद्र गालात हसतो असा मानवी भावनांचा आरोप निसर्गावर होतो. शरदाच्या चांदण्यात कोण्या मोगरा राजाचं स्वयंवरच जणू मांडलं आहे, अशी रमणीय कल्पना कवी करतात. ‘रान’ या कवितेत हत्ती, मोगरा, कस्तुरी, हळदी झाड, मृग, हरीण हे निसर्गातील घटक येऊन मोगरा आणि कस्तुरीच्या गंधाची लोभस प्रतिमा मांडून जणू कविताच गंधीत झाली आहे असे वाटते. ‘बीज’ ही कविता मेघातील विजेचे विविध अंगी स्वरूप चित्रित करून विजेचा प्रभाव मानवी जीवनावर किती खोलवर पडलेला आहे, याचे सूचन ही कविता करते. ‘वळीव’ कविता चैत्राच्या महिन्यात वळवाचा पाऊस येतो व शेतकऱ्यांच्या घरादारात, रानात कसा थैमान घालतो याचे उदासी चित्रण करते. ‘अनुराग’ ही कविता बालकवींच्या निसर्ग कवितेच्या परंपरेत शोभून दिसेल अशी कविता आहे. खळखळट करणाऱ्या सरीतेतील खडकांचे बेदूल ढळतात. मासोळी उसळी खात असलेल्या डोहात पाय सोडून अल्लड तस्त्रणी जणू राधा बसली आहे आणि कृष्ण आकाशातील मेघाआडून तिला न्याहाळतो. कृष्णांच्या विरहाने गाय वनात हंबरते आहे. अशी सुंदर कल्पना येथे अवतरते. तसेच ‘नक्षी’ या कवितेतून निसर्गाचे लोभस दर्शन घडविले आहे.

आ. य. पवार यांच्या कवितेवर लेख लिहून अनेकांनी अभिप्राय नोंदविले आहेत. उपरोक्त शोधनिबंधाचा विचार करता 'ऊनपाऊस' संग्रहाविषयी समीक्षक सदानंद सिनगारे यांनी नोंदवलेले मत महत्त्वाचे वाटते. ते म्हणतात, "कवी आ. य. पवार यांची कविता 'प्रामुख्याने निसर्ग व शेतकरी जीवनाचे कविता असली तरी ती एकूण समाजजीवनाचा वेध घेताना दिसते. या कवितेत निसर्गाचे निरनिराळे चमत्कारिक विभ्रम आहेत. निसर्गाची विलोभनीय रूपे आणि बळीराजाचे त्याच्याशी जोडलेले अखंड नाते हा तर कवितेचा गाभा आहे. तसेच लेखक राजेंद्र भोसले यांनी पवारांच्या कवितेस 'रानफुलांनी सजलेला काव्यगुच्छ' म्हणून संबोधले आहे. (दे. तरूण भारत २७.०३.२०१९ पृ. ५)

सारांश :

निसर्ग हा काव्यप्रेरणेचे स्थान फार पूर्वीपासून बनून राहिला आहे. अनेकांनी सृष्टी व काव्य यांचा संबंध जोडला आहे. केशवसुत, बहिणाबाई चौधरी, ना. धों. महानोर, विठ्ठल वाघ, ना. घ. देशपांडे, इंद्रजित भालेराव यांच्याप्रमाणे आ. य. पवार यांच्या कवितेतही निसर्गनिष्ठा, निसर्गजाणीव, निसर्गचित्रण पाहावयास मिळते. खरे तर आज पूर्वीचा आनंददायी निसर्ग राहिलेला नाही. वने तोडीने निसर्गात गारपीट, दुष्काळ एवढेच काय पण उष्णतेच्या लाटा उसळत आहेत. पूर्वीचे आभाळातले टिपूर चांदणे देखील आता विरळ होऊ लागले आहे. 'धूळपेर' मधील 'वनराई गान' या कवितेत गावाने जोपासलेली वनराई अविचाराने तोडल्याने हे निसर्गाचे शोकगीत रसिक मनाचा ठाव घेते व उदास भाव दर्शविणारे 'वनराई गान' हे शीर्षक योग्य वाटते.

शिंवाराची वाढवी शोभा बाराभाईची वनराई
कोण लावुनी, राखील सांगा, ज्या ठायी तुटली राई

(धूळपेर, पृ. ७०)

कृषीसंस्कृतीच्या चित्रणाबरोबर ग्रामसंस्कृतीचे चित्रण जोडून कवितेत येताना दिसते. पवारांची कविता जीवनवादी असून निसर्गकविता अनेकांगी व अनेक पदरी आहे. ही कविता निसर्ग व मानव यांच्या संबंधावर प्रकाश टाकते, तसेच ती वाचकास अंतर्मुख करते. सांप्रतची बरीच कविता मुक्तछंदात निर्माण झालेली असून ती कविता गद्याकडे व दुर्बोधतेकडे झुकताना दिसते. अशा काळात कवी आ. य. पवार यांची कविता मात्र लयबद्ध, छंदोबद्ध व प्रतिमायुक्त आहे. म्हणून त्यांचे कवितेतील यश हे अभिनंदनीय आहे. सौंदर्यवादी प्रवाहाचा विचार करताना कालपरत्वे निसर्ग हा त्यांच्या चिंतनाचा मूलभूत विषय बनून राहिला आहे. निसर्गातील विविध बदल त्यांनी चितारले असून निसर्गाचे आखीव रेखीव चित्रण केले आहे. केवळ कल्पनेतच न रमता त्यांची कविता वास्तवाला भिडते. आ. य. पवार यांची कविता निसर्गातील सौंदर्य जसे रेखाटते तसे निसर्गाचे भीषण रूपही टिपते. दुपेडी निसर्गाचे वर्णन करते.

माणूस ज्या मातीत जन्मतो त्या मातीचा, परिसराचा अतूट असा ठसा त्याच्या व्यक्तिमत्त्वावर उमटतो. याची प्रचिती त्यांच्या कवितेतून येते. जामखेड, कर्जत, करमाळा, पाथर्डी ह्या परिसर दुष्काळग्रस्त म्हणून ओळखला जातो. तेथील जीवन चित्रित करण्याचा प्रयत्न कवीने यानिमित्ताने केला आहे. त्यांची कविता रानशिवाराचे एक समूर्त चित्र साकार करते. चंद्र चांदण्यापासून, सुगरण, कवठ, महानंदा, कोल्ह्याचे लग्न यासारख्या निसर्गातील साध्या व उपेक्षित विषयावर कविता आहेत. या सर्व सजीव सृष्टीचे कवीला अपार कौतुक आणि कुतूहल वाटते. हेच कौतुक या कवितेत शब्दरूप घेते. आ. य. पवार यांच्या कविता मिताक्षरी आहेत. लोभस चित्रे प्रकट करताना लय घेऊन स्फुरित कविता अवतरली आहे. त्यामुळे चित्रदर्शी उपजत शैली हे या कवितेचे वैशिष्ट्य आहे. लोकगीताची लय घेऊन कविता अवतरल्या आहेत. पारंपरिक रूढी व समजुतीचा चपखल वापर करून कवितेने अस्सल ग्रामीण बोलीभाषेचा शब्दसाज परिधान केल्याने त्यांना रानाचा, रानमातीचा गंध लाभला आहे. त्यांच्या कवितेत विविधता आहे; तशी रचना शैलीतही विविधता आहे. त्यांची कविता संवादी व बोलकी असून वाचकाच्या हृदयाचा ठाव घेते. प्रतिमा, प्रतिके, अलंकार, विशेषणांचा वैशिष्ट्यपूर्ण वापर, वाक्यप्रचार व म्हणी, वैशिष्ट्यपूर्ण शब्दकळा, एकूणच आशय व अभिव्यक्तीचा विचार केला तर अस्सल ग्रामीण कवी म्हणून त्यांची भाषाशैली वाचकास आकृती करून घेणारी आहे. कविता वाङ्मयीन गुणांनी अब्बल उतरली असून काव्यरचनेत त्यांनी प्रयोगशीलता जपली आहे.

त्यांची कविता अनुभवसमृद्ध आहे. मानव जीवन अनाकलनीय व गूढ वाटते. पशुपक्ष्यांचा मनमोकळा वावर दिसून येतो. सृष्टीतील प्राणीमात्रांचा, वनराईचा मानवी जीवनासाठी खूपच फायदा कवी सांगतो. आ. य. पवार कृषीनिष्ठ असल्यामुळे शेतीशी निगडित सर्व प्राणीमात्र त्यांच्या कवितेतून भेटीस येतात. पर्यावरणाचे संतुलन राखण्यासाठी या सर्वांची गरज असल्याची जाणीव कवी व्यक्त करतात. नगर जिल्ह्यातील जामखेडचा परिसर, तेथील समाजजीवन व निसर्ग डोळ्यासमोर तरळून जातो. निसर्गाकडे व एकूणच मानवी जीवनाकडे पाहण्याची कवीची आशावादी दृष्टी व्यक्त होते. मानवी जीवन व निसर्गातील होणारे बदल कवी अचूकपणे टिपतात. शिवार, वावर, रानमातीत रमणारे, तिच्याशी एकरूप होणारे कवीमन आशावादी आहे. रानाचा, शिवाराचा, तेथील झाडेवेलीचा, वनराईचा, लोकांचा, फळांचा, फुलांचा, पक्ष्यांचा, आमराईचा गंध घेऊन आलेली ही कविता आहे. कवीचे मन शिवाराशी, कृषी जीवनाशी पूर्णतः एकरूप झालेले आहे. ऊन, वारा, पाऊस, पिके, फळे, फुले यांचा रानगंध जपणारी ही कविता रानशिवाराची समग्र मनोगते व्यक्त करते. बालकवी, बहिणाबाई, चौधरी, ना. धों. महानोर, विठ्ठल वाघ यांच्या कवितांशी नाते सांगते. एकूणच नव्वदोत्तरी कवितेत कवी आ. य. पवार हे एक महत्त्वपूर्ण व प्रयोगशील कवी असून त्यांची निसर्गपर कविता निसर्ग व मानव यांचा भावबंध साकारणारी कविता म्हणून मराठी कवितेच्या प्रांतात वेगळेपण निर्माण करते.

संदर्भ ग्रंथ :

- १) प्रा. चंद्रकांत आदिनाथ पवार (संपा) 'सीनातीर' दिवाळी विशेषांक २०२०.
- २) संपा. प्रा.डॉ. मधुकर क्षीरसागर, प्रा.डॉ. विजया राऊत, 'इंद्रधनू' रानजाई प्रकाशन, पुणे, प्रथमावृत्ती २७ फेब्रुवारी २०१८.
- ३) आ. य. पवार : 'धूळपेर', रानजाई प्रकाशन, पुणे, प्रथमावृत्ती १ एप्रिल २०१८.
- ४) डॉ. अक्षयकुमार काळ : 'अर्वाचीन मराठी काव्य-दर्शन', बनहट्टी प्रकाशन, नागपूर, प्रथमावृत्ती १९९९.
- ५) डॉ. भरत जाधव : 'तौलनिक साहित्याभ्यास', स्वच्छंद प्रकाशन, कोल्हापूर, २०२१.
- ६) डॉ. हेमंत खडके : अर्वाचीन कवीचा काव्यविचार, पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे, २०१२.
- ७) डॉ. वि. दा. वासमकर, 'मराठीतील कलावादी समीक्षा', अक्षरदीप प्रकाशन, कोल्हापूर, २०१८.
- ८) आ. य. पवार : 'ऊनपाऊस', रानजाई प्रकाशन, पुणे, २०१३.
- ९) डॉ. जयदेवी पवार : आ. य. पवारांच्या काव्यातील ग्रामीण जाणिवा A(इंटरनॅशनल जर्नल - IDEAL - ISSN Sept.2021 page 97.100.